

UDK: 370. 153

Tarmiza XURVALIYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d
E-mail: t.xurvalieva@cspi.uz.

TDPU professori, p.f.d. N.Djamilova taqrizi asosida

THE ROLE OF ACTIVITY IN THE EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The article describes the psychological aspects of emotional stress in preschool children based on the theoretical concepts of psychologists. The occurrence of emotional tension, stress and its symptoms are given. The processes of emotional development of children are analyzed. Behavioral disorders, their causes and factors are identified. Recommendations are given to parents and teachers to eliminate mental stress in children.

Key words: impulsive, behavior, activity, intrapsychic, operation, process, motive, plot, spontaneous, identical, reflexive, stress, phobia.

РОЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭМОЦИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Annotatsiya

В статье описаны психологические аспекты эмоционального стресса у детей дошкольного возраста на основе теоретических представлений психологов. Приведено возникновение эмоционального напряжения, стресса и его симптомы. Анализируются процессы эмоционального развития детей. Выявляются расстройства поведения, их причины и факторы. Даны рекомендации родителям и педагогам по устранению психического напряжения у детей.

Ключевые слова: импульсивный, поведение, деятельность, интрапсихический, операция, процесс, мотив, сюжет, спонтанный, тождественный, рефлексивный, стресс, фобия.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EMOTSIONAL RIVOJLANISHIDA FAOLIYATNING O‘RNI

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga emotsional zo‘riqishning psixologik jihatlarini psixolog olimlarning nazariy g‘oyalari asosida bayon etilgan. Emotsional zo‘riqish, stress holatini paydo bo‘lishi va uning belgilari keltirilgan. Bolalardagi emotsional rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Xulq-atvor buzilishi va uning sabablari va omillari aniqlangan. Bolalardagi ruhiy zo‘riqishni bartaraf etish bo‘yicha ota-ona va pedagoglarga tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: impulsiv, xulq-atvor, faoliyat, intrapsixik, operatsiya, jarayon, motiv, syujet, spontan, identiv, reflektiv, stress, fobiya.

Kirish. Turli yosh bosqichlarida ta‘lim-tarbiyaning asosiy vazifalarini amalga oshirishda bolaning psixik rivojlanishi uchun maktabgacha ta‘lim muassasasida yaratilgan pedagogik-psixologik sharoitlar va mazkur sharoitlar muloqot hamda faoliyatiga mos kelishiga e‘tibor berishni taqozo etadi. Prezidentimizning 2019 yil 8-mayda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” PQ-4312 son qarorida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish vazifasi belgilangan[1]. Shunday, ekan bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlashda ularni ruhan sog‘lom etib tarbiyalash, emotsional jihatdan barqaror bo‘lishlarini ta‘minlash pedagog-tarbiyachilar zimmasiga yukalanadi. Bolalarda ijobiy sifatlar orqali o‘ziga bo‘lgan emotsional munosabat paydo bo‘ladi. Nima yaxshiyu, nima yomon ekanligini farqlaydi, yutuq va kamchiliklarini anglagan holda o‘zini odilona baholay olishi kerak. O‘z-o‘zini baholash yetarlicha barqaror va ba‘zan anglamagan holda kechadi. Xayotiy vaziyatlardan kelib chiqib, maqsadga intilish amalga oshirilayotgan faoliyatga bog‘liq. E‘tiborlisi shundaki, xatti-harakatlar ijobiy emotsiyalarni yuzaga keltiradi, qachonki maqsad motivga aylansa. Quvonchli vaziyatlar boshqa motivlar bilan bog‘liq bo‘lib, harakat maqsadi ijobiy emotsiyalarni vujudga keltiradi va yangi faoliyat qo‘zg‘otuvchisiga aylanadi. Ta‘lim-tarbiya jarayonida bolalar

faoliyatni rivojlantirish faqatgina, pedagog-tarbiyachilarning mahoratiga bog‘liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. L.S.Vigotskiy maktabgacha yoshdagi bolalarda oliy psixik jarayonlarni rivojlanishining muhim jihatlarini aniqlagan. Bolalarning kattalar bilan o‘zaro muloqotga kirishishi natijasida interpsixik shakl amalga oshadi. Keyinchalik bolaning ichki dunyosi shakllanadi, individual xususiyatlari yuzaga keladi. Olimning fikricha “bola shaxsining rivojlanishi ikki tomonlama namoyon bo‘ladi, avval ijtimoiy ko‘nikmalar keyin esa psixologik xususiyatlar” [9;89]. Avval insonlar bilan o‘zaro muloqotga kirishadi so‘ngra, bolaning ichki hissiyoti ya‘ni intrapsixik holat yuz beradi.

Faoliyat termini A. N. Leontev tomonidan psixologiya faniga kiritilgan bo‘lib, u shunday jarayonki, insonning atrof olamga munosabati amalga oshiriladi, o‘z ehtiyojlariga mos harakat qiladi. Jumladan bolalar ham o‘z qiziqishi va ehtiyoji asosida faoliyatga kirishadi. Ichki xissiyotlarini tashqi faoliyatda ifodalaydi. Aynan bola faoliyati uning psixik rivojlanishini aniqlaydi va o‘zi esa ontogonez jarayonida rivojlanadi [10;77]. Bola hayoti turlicha faoliyat turlaridan iborat, ayrimlari uning rivojlanishida katta rol o‘ynasa, boshqalari unchalik ahamiyatga ega emas. Demak, bolalar psixikasining rivojlanishi bevosita faoliyatga bog‘liq degan xulosaga kelish mumkin. Olim rivojlanishning har bir bosqichida bola borliqqa munosabat bildirishi hamda muayyan faoliyatga kirishishini asoslaydi. Faoliyat rivojlanishi

mexanizmining muhim sharti, A.N.Leontev ta'kidlashicha "motivning maqsadga siljishi hisoblanadi"[9]. Mazkur mexanizmida maqsad, avval qandaydir motiv tasirida paydo bo'lgan bo'lsa, asta-sekin mustaqil kuchga aylanadi va motivga aylanadi.

L.I.Bojovich fikricha "ushbu yoshda bolalar ijtimoiy munosabatlarning sub'ekti ekanligini anglaydi, jamiyatdan qoniqish hosil qiladi, ularda ichki qarashlar shakllanadi"[4]. Bolalarda bevosita motiv va istaklari kattalar tomonidan turli xil cheklovlar bilan cheklangan holatlarda pasayadi. Kichik maktabgacha yosh davrida xulq-avtor impulsiv harakatlar natijasida yuz beradi, biroq irodaviy sifatlar rivojlana boshlaydi, maktabgacha katta yosh (5-6 yosh) da o'z hissiyotlarini tahlil qilib, boshqaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Rivojlanish va ta'lim bir-biriga mutanosib bo'lish bilan birga har xil jarayondir. Rivojlanish o'z-o'zini harakatlantiruvchi ichki qonuniyatga ega bo'lgan jarayon hisoblanadi. Ta'lim esa bolada inson uchun tarixan tegishli bo'lgan xususiyatlarni rivojlantirish jarayonida bilim va ta'lim olishga bo'lgan ijtimoiy zaruriyatdir. 4-5 yoshda esa bolalar oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti va boshqa joylarda ijtimoiy muhitda ro'y berayotgan o'zgarishlarni o'zlashtiradi va faollashadi.

Faoliyat tuzilishi uchta daraja bilan belgilanadi.

Ya'ni psixik xususiyatga mos keluvchi "**motiv-maqsad-vazifa**" tizimi amalga oshadi. Biroq mazkur darajalar qat'iy yoki doimiy xisoblanmaydi, ya'ni o'zgaruvchan bo'ladi. Faoliyat davomida yangi motivlar, maqsad va vazifalar yuzaga kelishi mumkin. Harakat natijasida faoliyat yoki jarayonni rivojlanishi davom etadi. Masalan, ertak kitob bilan tanishayotgan bola qiziqish bilan tomosha qiladi, so'ngra ertak qahramonlari haqida erkin so'zlay oladi. Ularda ijobiy emotsiyalar shakllana boshlaydi. Kitobdagi syujetlar bola uchun mustaqil motiv bo'ladi va uni faoliyatga yo'naltiradi.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xohish va harakatlariga erishish uchun **axloqiy motivlar kerak tushunchasini** ixtiyoriy ravishda yuzaga keltiradi. Axloqiy tuyg'ular boshqa motivlarga qaraganda ko'proq harakatlantiruvchi kuchga ega bo'ladi. Bolalarning shaxsiy rivojlanishi ierarxik motivlar asosida ro'y beradi. 3-4 yosh bolalarda o'z-o'zini anglash, "MEN" obrazi shakllanadi. Ixtiyoriy ravishda impulsiv harakatlar amalga oshadi. 5-6 yosh bolalarda esa, bolaning ixtiyoriy xulq-atvorining ustunligi ongli ravishda namoyon bo'ladi. Katta maktabgacha yosh ixtiyorsiz harakatlar bilan tavsiflanadi, bu ularning xulq-atvorining nisbiy barqarorligini ta'minlaydi. Bolalarni xissiy jihatdan rivojlantirish va faollashtirish uchun o'yin motivi boshqa bir qator motivlarga (kognitiv, kommunikativ) qaraganda ustunlik qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin aqliy va emotsional rivojlantirish vositasi hisoblanadi. O'yin vositasida bolalik davrida o'z-o'zini anglash, o'zini namoyon etish, shaxsiy sifatleri, qobiliyati, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik sabablari rivojlanadi. Asta-sekin "MEN" konsepsiyasi namoyon bo'ladi. Avvalo 5-7 yosh bolalar o'zini obyektiv belgilarga ko'ra identifikatsiya qila oladi ya'ni jinsi, yoshi, yashash manzili va ijtimoiy munosabatlari haqida so'zlab beradi. Bola shaxsining tahlil qilish jarayonida uning individual va shaxsiy xususiyatlarni taqqoslash kerak. Ma'lumki, individual sifatleri tug'ma qobiliyat va temperament bilan bog'liq. Shaxsiy fazilatlar ijtimoiy muhit va hayoti davomida shakllanadi. Shuning uchun bolalarning

Emotsional reaksiya kengayadi, nafaqat yaqinlari balki, yaqin tanishlari, tengdoshlari, tabiat, hayvonlarga munosabat bildiradi, muloqotga kirishadi. Faoliyatini erkin ravishda o'zi tashkil etadi. Tengdoshlari bilan munosabatga kirishish alohida ahamiyat kasb etadi. Kattalarni hurmat qiladi, tengdoshlarini tan oladi va ularga bo'lgan qiziqishi ortadi. Tengdoshlari, tanishlari bilan muloqot ko'nikmasi takomillashadi va kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyati rivojlanadi. Jismoniy imkoniyatlarini anglaydi, "MEN" konsepsiyasi shakllanadi. O'zini mustaqil shaxs sifatida his qiladi. Qiziquvchanlik rivojlanadi, atrofda narsa va buyumlardan foydalanishni o'rganadi. Ichki hissiyoti rivojlanadi va qo'rgazmali obrazli tafakkur va xayol rivojlanadi. Kattalarni yordamida yaxshi va yomon harakatlarni ajrata boshlaydi. Ilk bora estetik hislar paydo bo'ladi va ijodiy mustaqil faoliyatga ehtiyoj ortadi. keltirilgan mulohazalardan kelib chiqib, ta'kidlash joizki bola psixik rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi bu samarali ta'lim-tarbiyadir.

Yetakchi faoliyat belgisi shundaki, bolalar qancha muddat bandligi bilan namoyon bo'ladi. Natijada psixik jarayonlarda katta o'zgarishlar ro'y beradi, bola shaxsi shakllanishiga yordam beradi.

qobiliyatini rivojlantirishda individual xususiyatiga tayangan xolda muloqot va faoliyatini tashkil etish maqsadga muvofiq. Bola hayotida yuz bergan turli muloqot natijasida emotsiyalar rivojlanadi.

Tarbiyachi-pedagoglar bolalardagi emotsional rivojlanishning dinamik tavsiflarni bilishi lozim.

Birinchidan, bola impulsiv yoki spontan harakatda bo'lishi mumkin, bunda vaziyatni oldindan baholab bo'lmaydi yoki aksincha;

Ikkinchidan, refleksiv ya'ni biror bir faoliyat bajarishdan avval, narsa-buyumlar yoki voqealar haqida mushohada yuritish;

Uchinchidan, o'zgaruvchanlik, tez muddatda bir faoliyatdan, boshqasiga o'tadi, kayfiyati ham tez o'zgaradi, rigidlik yuz beradi.

To'rtinchidan, biror faoliyat bilan uzoq vaqt mashg'ul bo'lsa, maboda faoliyati tugallanmagan bo'lsa, boshqasiga qiyinchilik bilan o'tadi.

5-6 yosh bolalarda xotira xajmi kengayadi, qator narsa va buyumlarni nomini eslab qoladi. Bu yoshda bolalarda tashabbuskorlik paydo bo'ladi va ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Kattalar va tengdoshlarini hissiyotlarini anglaydi va qayg'uradi. Ular bilan o'zaro faol muloqotda bo'ladi. Atrofdagilar bilan ijobiy munosabatda bo'ladi. O'zining istak va hoxishlarini jamiyat qabul qilgan me'yorlarga mos ravishda amalga oshirishni anglaydi. Shaxsiy tashabbusini namoyon qiladi. Shaxsiy identivlik asoslari shakllanadi va hayotiy tajribalarini namoyon etadi. Asta-sekin bolalarda ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi, xotiraga tayangan holda o'quv topshiriqlarini bajara boshlaydi, mustaqil ravishda maqol va xikoya, qisqa satrli she'rlarni yodlab oladi. Barqarorlik rivojlanadi xamda diqqatni taqsimlanishi va ko'chishi ro'y beradi. Katta maktabgacha yosh bolalarda ko'rgazmali-obrazli va ko'rgazmali-harakat tafakkuri yetarlicha rivojlanadi. 5-6 yoshda nafaqat topshiriqlarni namuna asosida bajara oladi, balki mustaqil ravishda noa'naviy shaklda tasvirlab beradi. Sabab-oqibatlarini muhokama qiladi va tushuntira oladi. 6-7

maktabga tayyorlov yoshdagi bolalarda barqaror motivlar shakllanadi va maqsadga yo'nalgan harakatlarni bajaradi. Emotsional xayratlanish xodisasi ro'y beradi, voqea-hodisalarga shaxsiy munosabatini bildiradi. Bolalar o'zini baholaydi va xatti-harakatini tahlil qiladi. o'z-o'zini anglash va boshqarish rivojlanadi. Turli vaziyatlarga o'z fikrini bildiradi. Ba'zan bola atrofidagi odamlarga ekstravert yoki introvert holatda bo'lishi mumkin, bu atrofidagi odamlar va vaziyat bilan bog'liq bo'ladi. Ularni begona odamlar bilan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga o'rgatish kerak. Har bir insonda individual sifatlar mavjud bo'lib, uning xulq-avtorini belgilaydi, atrofida bilan muloqoti va o'z-o'ziga munosabati turlicha kechadi. Mazkur sifatlar bola shaxsi tuzilishining muhim sharti hisoblanadi. Bolalarning psixik rivojlanishi jarayonida yuzaga keladigan muammolar tajovuzkorlik va xavotirni yuzaga keltiradi. Jahldorlik yoki xavotir bola hayotida yuz beradigan salbiy xodisalar, unga qo'yilgan cheklovlar natijasida paydo bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning mazmunli faoliyatini tashkil etish va kerakli natijalarga erishish uchun tarbiyachi-pedagoglar, psixolog yordam ko'rsatadi. Biroq kattalar tomonidan ko'rsatilgan tajovuzkor xatti-harakatlar salbiy deviant xulq-atvor buzilishiga olib keladi, masalan: ortiqcha jismoniy yuklama, kun tartibiga amal qilmaslik, noto'g'ri turmush tarzi, qulay sharoit yaratmaslik.

Bolalarda agressiv xulq atvor yoki jahldorlik nizolarni keltirib chiqaradi, o'z istagan narsalarga erishishga xavotirlanishdan jahllanadi, ximoyalani holati yuz beradi, natijada janjal va odob-axloq qoidalarini buzish holatlari uchraydi. Xavotirlanish bola va uning atrofida yaqinlarini hayotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xavotir va vahima stress xolatida, muhim muammolarni hal etishda, o'quv jarayonida yoki oilada namoyon bo'ladi. Biroq, vahima psixik buzilishlarning belgisi bo'lishi mumkin, xavotir yo'q bo'lib ketmaydi u kuchayishi ham mumkin. Bolaning kundalik

faoliyati va hayot tarziga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muntazam yuz beradigan salbiy voqea va xodisalar kuchli xayajon xosil qilishi, qo'rquv va salbiy hissiyotni keltirib chiqarishi mumkin. Bolalarda uchraydigan kuchli xayajon va xavotir ta'sirida muskullar zo'riqishi, turlicha og'riqlar, ko'p terlash, yurak urishi tezlashishi, bosh aylanish, xavotir yetmaslik, diqqat jamlanishida buzilishlar, uyqusizlik, o'quv jarayonidagi passiv faoliyat kuzatiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda havotirlanish va vaximaning kelib chiqishi quyidagi holatlar bilan tavsiflanadi:

➤ oddiy hodisalar yoki hayotiy vaziyatlar, sog'lik, oila, tengdoshlari va o'yin jarayonidagi tortishuvlar va doimiy tashvishlanish;

➤ doim qaytarilib turuvchi salbiy voqealar, kutilmagan noqulay vaziyat, janjal va nizolar;

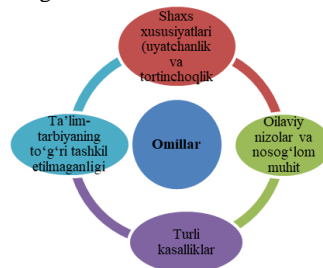
➤ ijtimoiy muhitdagi vaziyatlar, qo'rquvni xis qilish va sotsiofobiya (ijtimoiy qo'rquv), atrofida odamlar bilan munosabatdagi noqulay holatlar, atrofida odamlarni salbiy baholashi, muloqotdan qochish;

➤ ota-ona yoki yaqinlari (bobo, buvi, qarindoshlar)dan ayrilish;

➤ fobiya (qo'rquv) salbiy his-tuyg'ular paydo bo'ladi.

Shaxsdagi irratsional fikrlash o'z-o'zini anglash va hissiyotlarga asoslangan impulsiv qaror qabul qilishga asoslanadi. Irratsional fikrlash tamoyillari sezgi bo'lib, bu har qanday dalil va mantiq bilan qo'llab-quvvatlanmaydigan bir xil oldindan sezish hamda tuyg'udir.

Bolalarda kechadigan xavotirlanish va his-xayajon sabablari aniqlanmagan. Ammo irsiy moyillik, fiziologik o'zgarishlar, stress va atrof-muhit ta'siri psixik buzilishining paydo bo'lishi ta'sir qilishi mumkin. Bolalardagi xavotir, vahima va xayajonning kelib chiqish omillari quyidagilardan iborat:

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotir, ruhiy zo'riqishni bartaraf etish uchun, psixolog, tarbiyachi va ota-onalar hamkorlikda ishlashi lozim. Eng muhimi bolalarda kognitiv-xulq-atvor terapiyasi o'tkazilishi kerak. Ya'ni tafakkur, idrok va odob-axloq me'yorlarini shakllantirishdagi xatoliklar ustida korreksion ishlar olib borish zarur. Natijada bolalarda shaxsiy strategiya (yo'nalish) shakllanadi, qo'rquv va xavotirni paydo

qiluvchi voqea va hodisalarga bo'lgan munosabat o'zgarishi mumkin. Adabiyotlar taxlili va amaliyotdagi kuzatuvlarimiz asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotir va vahima, emotsional zo'riqishni bartaraf etishda kun tartibiga amal qilish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, tizimli jismoniy mashqlar bajarish, artterapiya usullaridan foydalanish, stressli vaziyatlarni oldini olish, sog'lom ovqatlanish va to'g'ri uyquni tashkil etish lozim degan

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 8.05.2019 y., PQ-4312. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019 y., 07/19/4312/3106-son.
2. Анохин П. К. Психология эмоций. М.: 2001.-405 с.
3. Башарова А.Ф. Особенности развития эмоциональной сферы старших дошкольников. Научный форум: Педагогика и психология: сб. статей по материалам XVIII междунар. науч.-практ. конф. – М.: 2018.- С. 47-50.
4. Божович Л.И. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению. Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. М.: Просвещение, 1995. -247 с
5. Бодалев А.А. Психология личности. М.: 2002 - 188 с.
6. Бойко В.И. Психолого-педагогические условия эмоционального развития детей старшего дошкольного возраста. 2018: материалы междунар. студенч. науч.-практ. Конф. Магнитогорск, 2018. - С. 740-744.
7. Бюллер К. Очерк духовного развития ребенка. Пер.А.Алтшулер, К. Выготской и В. Морейно; под ред. и с вступ. ст. Л. С. Выготского. М.: Работник просвещения, 1930.-222 с.
8. Ермолова Т.В., Комогорцева И.С. Временной аспект образа у старших дошкольников // Вопросы психологии. М.:1995.- № 2.

9. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. М.:1972- 368 с
10. Леонтев А.Н. Психическое развитие ребенка в дошкольном возрасте. //Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста.М.:1998.-№4
11. Смирнова Е. О. Психология ребенка: Учебник для педагогических училищ и вузов.М.:Школа-Пресс,1997.-384 с.
12. Смирнова Е. О., Рошка Г. Н. Условия становления произвольного поведения в раннем и дошкольном детстве. Магадан, 1993.-303 с.
13. Элкони Д. Б. Детская психология. М.: 1960.-350 с.
14. Xurvalieva T.L. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional zo'riqishni korreksiyalashda ertak terapiyadan foydalanish.// O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari.Toshkent.2023, №1/5. 213-215 b.
15. Ibragimov X.I., Xurvalieva T.L. Characteristics of emotion appearance in preschool children. Science and innovation international scientific journal volume 2 issue 12 december 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz